

УДК 342.951:351.713

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.53>

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД НАСИЛЬНИЦЬКОГО ПЕРЕМІЩЕННЯ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

Кунєв Ю.Д.,

доктор юридичних наук, професор;

професор кафедри

Державного університету «Київський авіаційний інститут»

ORCID: 0000-0002-5952-2052

Кунєв Ю.Д. Адміністративно-правовий аспект захисту дітей від насильницького переміщення під час збройних конфліктів.

Мета статті полягає у дослідженні, систематизації та розкритті ключових напрямів розвитку теоретичних засад діяльності щодо захисту дітей України в умовах збройних конфліктів. У роботі досліджено комплекс методів, серед яких системний і міждисциплінарний підходи, методологічна схема «подвійного знання» про об'єкт та про механізми його опису; порівняльно-правовий та доктринальний аналіз норм адміністративного законодавства; методи узагальнення, структуризації й моделювання нових правових конструкцій, що регулюють діяльність органів захисту прав дітей. Встановлено, що сучасна система правоохоронної діяльності у сфері захисту дітей в умовах воєнних загроз є фрагментованою, що унеможливорює повну реалізацію конституційних принципів охорони дитинства. Проаналізовано, що така фрагментованість проявляється у відсутності єдиного механізму координації між органами виконавчої влади, службами у справах дітей, правоохоронними органами, військовими адміністраціями та міжнародними гуманітарними інституціями. Недостатня узгодженість правових процедур зумовлює дублювання функцій, прогалини у відповідальності між суб'єктами та низький рівень оперативності реагування на факти насильницького переміщення або інші порушення прав дітей під час збройних конфліктів. Доведено, що для ефективного забезпечення прав дітей необхідним є діяльнісне моделювання – формування взаємоузгоджених правових моделей протидії насильницькому переміщенню, депортації, вербуванню та іншим загрозам, які постають перед дітьми під час збройних конфліктів. Встановлено, що практичне впровадження таких моделей здатне істотно підвищити рівень захищеності дітей, оскільки саме відсутність системності є причиною правових прогалин і неузгодженості між суб'єктами правоохоронної діяльності. Обґрунтовано, що стійкість загальної системи захисту прав дітей України прямо залежить від найслабшої ланки в системі суб'єктів, залучених до запобігання насильницькому переміщенню та реагування на нього. Доведено, що для удосконалення механізмів державного захисту необхідно перейти до практики побудови цілісних моделей правоохоронної діяльності, здатних забезпечити комплексне реагування у межах національних і міжнародних стандартів. У ході обговорення сформульовано висновок, що їх впровадження створює реальні передумови для підвищення ефективності реалізації охоронної функції держави та зміцнення системи правового захисту дітей України в умовах збройних конфліктів.

Ключові слова: захист права дитини, охорона права, порушення законодавства, права дитини, яка постраждала в наслідок воєнних дій та збройних конфліктів, правове регулювання діяльності із захисту прав дитини, міжнародне право, державні соціальні гарантії, адміністративно-правовий аспект захисту прав дітей.

Kunyeu Yu.D. Administrative and legal aspect of protecting the children from the forced displacement during the armed conflicts.

The purpose of the article is to research, systematize and reveal key areas of development of theoretical principles of activities for the protection of children of Ukraine in conditions of the armed conflicts. The study explores a set of methods, including systemic and interdisciplinary approaches, a methodological scheme of "dual knowledge" about the object and the mechanisms of its description; comparative legal and doctrinal analysis of the norms of administrative legislation; methods of generalization, structuring and modelling of new legal structures that regulate the activities of bodies for the protection of the children's rights. It is established that the modern system of law enforcement activities in the field of child protection in conditions of military threats is fragmented, which makes it impossible to fully implement the constitutional principles of childhood protection. It is analysed that such fragmentation is manifested in the absence of a single coordination mechanism between executive

authorities, children's services, law enforcement agencies, military administrations and international humanitarian institutions. Insufficient coordination of legal procedures leads to duplication of functions, gaps in responsibility between actors, and a low level of responsiveness to facts of the forced displacement or other violations of the children's rights during the armed conflicts. It is proven that for the effective provision of the children's rights, it is necessary to conduct activity modelling – the formation of mutually agreed legal models of counteraction to the forced displacement, deportation, recruitment and other threats that children face during the armed conflicts. It is established that the practical implementation of such models can significantly increase the level of protection of children, since it is the lack of systematicity that is the cause of legal gaps and inconsistency between law enforcement entities. It is substantiated that the stability of the general system of protection of the children's rights in Ukraine directly depends on the weakest link in the system of entities involved in preventing and responding to the forced displacement. It is proven that in order to improve state protection mechanisms, it is necessary to move to the practice of building holistic models of law enforcement activities that can provide a comprehensive response within the framework of national and international standards. During the discussion, the conclusion was formulated that their implementation creates real prerequisites for increasing the effectiveness of the state's protective function and strengthening the system of legal protection of children in Ukraine in conditions of the armed conflicts.

Key words: protection of the rights of the child, protection of the law, violation of legislation, rights of a child who suffered as a result of hostilities and the armed conflicts, legal regulation of activities to protect the rights of the child, international law, state social guarantees, administrative and legal aspect of protecting the rights of children

Постановка проблеми та її актуальність. За даними Організації Об'єднаних Націй (ООН), яка класифікує ситуацію як міжнародний збройний конфлікт згідно з Женевською конвенцією 1949 року, конфлікт призвів до переміщення близько восьми мільйонів українських біженців по всій Європі та понад п'яти мільйонів внутрішньо переміщених осіб в Україні. Ці цифри становлять найбільше переміщення людського населення в Європі з часів Другої світової війни [1]. Світ був шокований нелюдністю агресорів з російської федерації під час вторгнення в Україну. Окупація півдня, сходу та півночі країни супроводжувалася тяжкими воєнними злочинами глобального характеру проти цивільного населення, зокрема проти дітей, які опинилися серед найбільш вразливих жертв агресії.

Вирішення таких повномасштабних проблем потребує системного підходу до їх розв'язання з боку світової спільноти і науковців. Необхідність теоретичного осмислення сутності соціальних процесів при організації та здійсненні державної влади, місця та сутності захисту дітей від насильницького переміщення під час збройних конфліктів – важливе питання теорії і практики правової діяльності. Характеристика правової діяльності подається в навчальній або монографічній літературі, присвяченій проблемам реалізації функцій держави.

Проблема визначення теоретичних аспектів сутності захисту дітей від насильницького переміщення під час збройних конфліктів полягає в тому, що в наукових працях багатьох авторів відбувається хаотичне подання складових захисної діяльності, яка в першу чергу подається з урахуванням соціальної та емоційної складової з переведенням їх в правову площину.

Вирішенню означених проблем сприятиме представлення правової діяльності як системи та визначення особливостей, взагалі, та правоохоронної діяльності із захисту прав дітей під час воєнного стану, зокрема. Діяльнісний підхід сприятиме виокремленню різновидів діяльності із захисту прав дітей під час воєнного стану. Тому напрямки такої правоохоронної діяльності, що здійснюють державні органи і установи та застосовують законодавство з метою забезпечення прав та законних інтересів дітей мають бути теоретично обґрунтованими.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Потреба теоретичного осмислення сутності соціальних процесів при організації та здійсненні державної влади, місця та сутності в ній правоохоронної діяльності – важливе питання теорії і практики правової діяльності. Характеристика правоохоронної діяльності дається, як правило, в навчальній або монографічній літературі, присвяченій проблемам функцій держави.

Фактично всі науковці сходяться на думці, що правоохоронна діяльність – різновид правозастосовчої, але на даний момент у науковій літературі немає спільного погляду на поняття правової діяльності, її ознак та структури.

В наукових працях досліджувалися питання напрямків діяльності із захисту дітей наступним чином: Координація дій на національному рівні; Посилення міжнародного правового механізму та Формула Миру; Ідентифікація та повернення дітей; Відновлення справедливості та доступ до правосуддя; Медична допомога дітям в умовах війни; Забезпечення дітей комплексною психосо-

ціальною допомогою; Підтримка внутрішньо переміщених осіб, зокрема дітей; Евакуація дітей за межі України; Забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні; Розвиток системи освіти; Формування безпечного освітнього середовища; Удосконалення механізмів попередження та евакуації; Реабілітаційна допомога дітям, включно із протезуванням; Міжнародне співробітництво та правові механізми; Розробка планів евакуації та оцінка безпекової інфраструктури; Підтримка сімей з дітьми та розвиток сімейних форм виховання [2].

Разом із тим? напрямки діяльності є несистемними та полягають в несистемному наведенні напрямків діяльності за думкою автора. Недостатньо визначені категорії діяльності як правового забезпечення діяльності із захисту дітей як предмета правового дослідження.

Окремі питання захисту дітей під час воєнного стану були предметом вивчення таких науковців: Антонович М.М., Гнатовський М.М., Джуган В.О., Лукьяненко Т.В., Мацко А.С., Репецький В.М., Скрипнюк Ю.С. Сукмановська Л.М. та інших.

«Одним з ключових напрямків є покращення координації евакуації та розробка безпечних маршрутів і зон для дітей у зонах бойових дій. Іншим важливим аспектом залишається забезпечення безперервності освітнього процесу через мобільні та дистанційні форми навчання, які вже виправдали себе в інших конфліктних регіонах. Також надання психологічної допомоги і підтримки дітям, що пережили воєнні травми, повинно стати пріоритетом з боку держави за підтримки міжнародних партнерів» [3].

Звіт пропонує заходи із захисту прав дітей хаотично, з викладенням заходів, які актуальні на думку автора [4].

Джуган В.О. зазначає, що «Держава повинна забезпечувати дитині всі права», «Національним та міжнародним законодавством передбачено механізми захисту прав дітей під час воєнних дій» [5]. Але засоби захисту подаються безсистемно.

Мета статті – аналіз проблем та розкриття основних напрямків розвитку теоретичних основ діяльності із захисту дітей України під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу.

«Думки щодо співвідношення охорони й захисту права можна подати так:

- 1) у широкому значенні – захист права, як загальна категорія, (не діяльність) означає забезпечення захищеності прав і свобод громадян їх життя, здоров'я, честі й гідності;
- 2) у широкому значенні – правоохорона, як загальна категорія, означає охорону від порушення прав і свобод громадян їх життя, здоров'я, честі й гідності.

Тобто у цих двох значеннях охорона та захист права фактично збігаються у значенні й означають гарантування прав, яке забезпечується різними засобами, основними з яких можна вважати *діяльність*, яка спрямована на охорону і захист прав від порушення, припинення їх порушення та їх відновлення у разі порушення. У цьому значенні таку загальну діяльність вже можна розділити на дві: *охоронну та захисну*» [6].

«Виконання загальних суспільних функцій держави з *охорони і захисту права* забезпечується виконанням таких *функцій (діяльностей)*:

- запобігання порушення права;
- виявлення порушення права;
- припинення порушення права;
- урегулювання порушення права;
- розгляд (розслідування) порушення права;
- відновлення порушеного права;
- попередження порушення права.
- застосування і виконання санкцій при порушенні права» [7].

Під час визначення напрямків діяльностей із захисту дітей в Україні під час збройних конфліктів доцільно їх розуміти як *завдання діяльності*, що полягають в *охороні й захисті таких основних об'єктів як особа, особливо дитина* – її права і свободи.

Окреслені вище напрямки правоохоронної діяльності доцільно поділяти на етапи: до порушення, під час порушення та після порушення права, які утворюють замкнений цикл правоохоронної діяльності з урахуванням отриманих кінцевих продуктів діяльності з охорони і захисту права.

Напрямки діяльності поділяємо за етапами захисту права і основоположних свобод дітей:

- *до порушення права*: переміщення, попередження, виявлення;
- *під час порушення права*: взаємодія, підтримка, розшук, звільнення;
- *після порушення права*: розгляд (розслідування), відновлення порушеного права, допомога, реабілітація, урегулювання, адаптація, судовий розгляд, відповідальність (застосування і виконання санкцій), запобігання.

Лукьяненко Т.В. в роботі «Теоретико-правова характеристика права дітей на захист від усіх форм насильства в Україні», пропонує механізм захисту прав дитини розподілити на 4 рівні: між-

народно-правовий, регіональних міжнародних співтовариств; внутрішньодержавний правовий; діяльність місцевих органів виконавчої влади та місцевого самоврядування. Також подаються заходи захисту за цими 4 рівнями [8].

«Захист дітей в міжнародному гуманітарному праві

Діти знаходяться під особливою увагою та захистом міжнародного гуманітарного права (МГП) – права, яке захищає жертв війни..

Діти користуються захистом, передбаченим: загальними положеннями щодо захисту цивільних осіб статей 13-34 Женевської конвенції про захист цивільного населення під час війни, статтями 48-51, 75 Додаткового протоколу до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

Серед основоположних гарантій – право на життя, гуманне ставлення, особисту повагу, повагу до честі, а також заборони тортур, тілесних покарань, калічень, колективних покарань.

Відповідно спеціальних норм МГП, діти користуються особливою повагою, їм забезпечують захист і допомогу, які потрібні з огляду на вік або з іншої причини, а також захист від будь-якого роду непристойних посягань.

МГП визначає заходи щодо захисту дітей під час евакуації та створення безпечних зон і місцевостей, під час догляду (піклування) за ними та здійснення освітньої діяльності, під час встановлення особи дітей та реєстрації їхніх сімейних зв'язків.

Серйозні порушення проти дітей в період збройного конфлікту:

- вербування і використання;
- вбивства та каліцтва;
- зґвалтування та інші форми сексуального насильства;
- напади на школи, лікарні та захищених осіб, які пов'язані з ними;
- викрадення;
- відмова у доступі гуманітарної допомоги» [9].

Вище наведені напрямки правоохоронної діяльності потрібно розглядати за рівнями правового регулювання діяльності із захисту прав і основоположних свобод дітей в сучасних умовах міжнародного воєнного конфлікту: Міжнародний, міжнародних співтовариств, внутрішньодержавний, місцевий. Але фактично це ті самі базові напрямки правоохоронної діяльності, які мають свою специфіку, залежно рівня правового регулювання.

Уявлення системи напрямків діяльності дозволяє застосувати системодіяльнісний підхід важливий тим, що описує систему діяльності, які повинні максимально забезпечити захист прав дітей без пробілів і вад та дозволяє стандартизувати таку діяльність.

Системодіяльнісний підхід також важливий для перспективи моделювання напрямків діяльності, необхідного для створення правових моделей діяльності із захисту дітей.

Дії російської федерації щодо усиновлення та депортації українських дітей мають системний і навмисний характер, спрямований не лише на позбавлення їх батьківського чи державного піклування, а й на руйнування культурних, соціальних та національних зв'язків, що у свою чергу кваліфікується як воєнний злочин і становить серйозне порушення міжнародного гуманітарного права та прав дитини.

Російська федерація продовжує реалізовувати кампанії примусового переміщення, використовуючи програму «головних регіонів», за якою окремі суб'єкти федерації закріплюються за окупованими територіями України та організовують направлення українських дітей до таборів як у межах окупованих територій, так і в глибинні регіони росії. У квітні 2024 року повідомлялося про виділення майже 3000 безкоштовних путівок для школярів із окупованої Херсонської області до таборів у Криму, на Кубані, в Адигеї та Поволжі, тоді як 350 дітей із Запорізької області мали бути відправлені до таборів у Мурманській області Російської Федерації, що свідчить про системність та масштабність політики насильницької інтеграції українських дітей у російський соціально-культурний простір [10].

Згідно з інформацією, зібраною Центром прав людини ZMINA, українських дітей відправляють з окупованої території до таборів у Республіці Білорусь. Ще 15 вересня 2021 року самопроголошений президент Білорусі Олександр Лукашенко підписав указ про реабілітацію «групи дітей з Донецької області» в Дитячому навчально-оздоровчому центрі «Зубрёнок». [10] Більшість зі 150 дітей, які прибули до Білорусі під час цієї «реабілітації», – з донецьких дитячих будинків.

З початку повномасштабного вторгнення і до 2024 року щонайменше 2442 дитини з окупованої території України було відправлено до таборів у Білорусі. Водночас офіційні білоруські ЗМІ повідомляють про цифру «понад 3000 дітей» [1].

Проблема, яка впливає з наведених фактів, полягає у системному та організованому вивезенні українських дітей, у тому числі дітей з інвалідністю, на територію третіх держав (зокрема Білорусі)

під виглядом «реабілітації» чи «оздоровлення». Це становить порушення міжнародного гуманітарного права, оскільки примусове переміщення дітей з окупованих територій заборонене Женевською конвенцією IV 1949 року та Додатковим протоколом I 1977 року і кваліфікується як воєнний злочин. Водночас діти піддаються ризику асиміляції та втрати національної ідентичності, перебуваючи у середовищі, контрольованому державою-агресором чи її союзником, де відбувається нав'язування чужих культурних, освітніх та політичних практик. Додатково проблема посилюється відсутністю контролю з боку України, оскільки переміщення здійснюється без її відома чи згоди і без гарантій повернення дітей, що фактично позбавляє державу можливості захистити їхні права. Масовість і регулярність цих дій, адже нові групи дітей вивозяться майже щомісяця, свідчить про цілеспрямовану політику державного рівня, яка має ознаки стратегії примусового переміщення та спрямована на зміну демографічної ситуації, руйнування соціальних зв'язків і національної ідентичності українських дітей.

Висновки. Системність дій із порушення прав дітей потребує такого самого системного підходу до протидії таким порушенням.

Встановлено, що система правоохоронної діяльності потребує діяльнісного моделювання, потрібного для подальшого створення правових моделей діяльності із захисту дітей від насильницького переміщення під час збройних конфліктів. Таке моделювання правоохоронної діяльності може підвищити ефективність реалізації і захищеності прав і законних інтересів дітей України від насильницького переміщення під час збройних конфліктів. Різновиди (напрямки) діяльності поділимо за етапами захисту права і основоположних свобод дітей:

- до порушення права: переміщення, попередження, виявлення;
- під час порушення права: взаємодія, підтримка, розшук, звільнення;
- після порушення права: розгляд (розслідування), відновлення порушеного права, допомога, реабілітація, урегулювання, адаптація, судовий розгляд, відповідальність (застосування і виконання санкцій), запобігання.

Вище наведені напрямки правоохоронної діяльності потрібно розглядати за рівнями правового регулювання діяльності із захисту прав і основоположних свобод дітей в сучасних умовах міжнародного воєнного конфлікту: міжнародний, міжнародних співтовариств, внутрішньодержавний, місцевий. За кожним з перелічених рівнів потрібно моделювати базові різновиди правоохоронної діяльності, які мають свої особливості й специфіку, залежно рівня правового регулювання.

Уявлення системи напрямків правоохоронної діяльності із захисту прав дітей дозволяє застосувати системодіяльнісний підхід, важливий тим, що описує систему діяльності, які повинні максимально забезпечити захист прав дітей без пробілів і вад та дозволяє стандартизувати таку діяльність. Стійкість загальної системи захисту прав дітей України визначається найслабшою ланкою в системі різновидів такої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Claudia Marconi and Júlia Lira. Unmasking Forcible Displacement of Childhood: A Multidimensional Analysis of Ukrainian Children. 2023. URL: <https://www.e-ir.info/2023/07/12/unmasking-forcible-displacement-of-childhood-a-multidimensional-analysis-of-ukrainianchildren>.
2. Дворецька О. Експертний документ: «Забезпечення безпеки дітей під час збройних конфліктів: досвід України». URL: <https://summitflg.org/ekspertnyj-dokument-zabezpechennya-bezpeky-ditej-pid-chas-zbrojnyh-konfliktiv-dosvid-ukrayiny>.
3. Чернобук В.В. Захист прав дитини в умовах воєнних конфліктів: міжнародний досвід та Українські реалії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. № 02, 2025. URL: DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.02.195>.
4. Вплив збройного конфлікту та окупації на права дітей в Україні. Управління верховного комісара ООН. 24 лютого 2022 року – 31 грудня 2024 року. URL: https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2025-04/2025-03-21%20OHCHR%20Report%20on%20Children%27s%20Rights%20in%20Ukraine_Ukrainian.pdf.
5. Джуган В.О. Проблеми захисту прав дітей під час воєнних дій в Україні. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 8. 2022. С. 63-67. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2022-8/12>.
6. Кунев Ю.Д., Мазур А.В. Правоохоронна діяльність: теоретичний аспект. *Наукові праці Національного авіаційного університету*. Серія: Юридичний вісник «Повітряне і космічне право». 2023. № 3. С. 96–103. URL: <https://doi.org/10.18372/2307-9061.68.17979>.
7. Кунев Ю.Д., Кунева З.Ю. Правоохоронна діяльність митної служби: теоретичні аспекти. *Вісник Академії митної служби України*. Серія: «Право», № 2 (9), 2012. С. 72–77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vamsup_2012_2_14.

8. Лукьяненко Т.В. Теоретико-правова характеристика права дітей на захист від усіх форм насильства в Україні. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю Право. ДДНУ. Дніпро, 2021. 248 с. URL: <https://dduvs.edu.ua/naukova-diyalnist/spetsializovani-vcheni-radi/svrdf/df037>.
9. Червоний Хрест України. 25 березня 2022 р. URL: https://www.facebook.com/photo.php?fbid=4197337566969353&id=537872126249267&set=a.539438762759270&locale=ru_RU.
10. From the Ukrainian Parliament Commissioner for Human Rights. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploadedfiles/Special%20Report%20_CROSS-POLLINATED_.pdf.